

FRANTIŠEK LOULA

DIFERENCIÁLNÍ RENTA II
V SOCIALISTICKÉM ZEMĚDĚLSTVÍ

Jak známo, diferenciální renta se vyskytuje ve dvou formách, ve formě diferenciální renty I a diferenciální renty II. Diferenciální renta je spojena s rozdílnou produktivitou práce zemědělských výrobců v důsledku rozdílů v bonitě půdy a poloze pozemků, diferenciální renta II je spjata rovněž s rozdílnou produktivitou práce, avšak podmíněnou rozdílnou úrovní rozvoje zemědělské výroby, s rozdíly v množství a efektivnosti dodatečných vkladů práce a výrobních prostředků na jednotku zemědělské plochy. Tyto dvě formy diferenciální pozemkové renty je nutno rozlišovat i v socialistickém zemědělství.

Diferenciální renta I nemá žádnou souvislost s úsilím jednotlivých zemědělských družstev a družstevníků, zatímco diferenciální renta II závisí na tom, jaké dodatečné vklady výrobních prostředků a živé práce družstvo učiní, čili na stupni intenzifikace zemědělské výroby.

Přirozenou základnu dodatečných vkladů výrobních prostředků a živé práce tvoří půda, její přirozená bonita¹ a poloha pozemků. Proto se také zpravidla na půdách v obou směrech lepších uskutečňují dodatečné vklady především, protože tu dávají nejlepší předpoklady pro dosažení vyšší produktivity práce. Vyšší produktivita práce pak vede ke snižování individuální hodnoty produkce vyrobené za těchto podmínek a roste rozdíl mezi ní a společenskou hodnotou zemědělského produktu. Tuto souvislost diferenciální renty s půdou nesmíme nikdy pustit ze zřetele. Výchozí základnou vzniku diferenciální renty II je diferenciální renta I. Vyšší vklady výrobních prostředků a práce na jednotku plochy znamenají vlastně efektivnější využívání půdy, využívání jejích vlastností. Dodatečné vklady výrobních prostředků a práce vložené do různých druhů půd budou dávat rozdílné výsledky v závislosti na přirozené bonitě půdy a na poloze pozemků, i když věcně složení těchto vkladů a množství živé práce do půdy vložené bude stejné. Dodatečné výrobní prostředky i práce se tu vynakládají v souvislosti s přírodními silami, které jsou všeobecně nereprodukovatelné a dodatečný nadvýrobek zde vznikající není důsledkem vynaložení dodatečných výrobních prostředků a práce samého o sobě, nýbrž důsledkem toho, že takové vynaložení je spojeno s omezenou přírodní silou. Větší množství a lepší jakost vynaložených výrobních prostředků a práce použitých při zpracování půdy znamená pouze, že bylo lépe využito jejích vlastností a dosaženo vyšší efektivnosti. To znamená, že oba druhy renty nerozlučně spolu souvisí a vyjadřují v podstatě tentýž jev. V obou případech — jak při diferenciální rentě I, tak při diferenciální rentě II — se tedy projevuje různá bonita půdy a různá poloha pozemků a rozdíl je pouze v tom, že v jednom případě (při diferenciální rentě I) se mluví o různých pozemcích, do

nichž jsou práce a výrobní prostředky vkládány, zatímco v druhém případě (při diferenciální rentě II) jde o tentýž pozemek, do něhož jsou vkládány postupně za sebou další vklady výrobních prostředků a práce. Proto také Marx nejednou podtrhoval relativnost přírodní úrodnosti a diferenciální rentu II vždy sledoval na základě diferenciální renty I. Zdůrazňoval, že „diferenciální renta II je jen jiný výraz diferenciální renty I, ale věcně se s ní shoduje.“² „Její základnou a jejím východiskem, nejen historicky, ale i pokud jde o její pohyb v každé dané chvíli, je diferenciální renta I . . .“³

Ukazujeme-li na vnitřní jednotu obou forem diferenciální renty jako na hlavní stránku celého problému, pak to neznamená, že neuznáváme rozdíly mezi oběma formami renty. V jednom případě je totiž dosahováno vyšší produktivity práce díky působení přírodních sil bez vynaložení úsilí zemědělců, v druhém případě — i když jde jen o racionálnější využití těchto přírodních sil, tedy o stejný základ — díky pracovní iniciativě a činnosti člověka. Má jistě značný teoretický a také praktický význam otázka, zda vysokých příjmů družstev bylo dosaženo tím, že družstvo hospodaří na lepších půdách, anebo tím, že družstvo vložilo více dodatečné (živé i mrtvé) práce do horší půdy. Proto je nutno tyto dvě formy diferenciální renty i za socialismu přísně rozlišovat. Kdybychom se přiklonili k tvrzení, že toto dělení má čistě teoretický smysl, že však prakticky oba druhy renty nelze rozeznat a že to ani pro praxi nemá význam,⁴ mohlo by to vést k podceňování některých důležitých opatření v oblasti zemědělství, jako je sestavování půdně-klimatických map, ekonomického ocenění pozemků apod. A bez těchto opatření nelze zajistit správné rozmístění zemědělské výroby, její účinné plánování a správnou daňovou politiku vůči družstvům.

Diferenciální renta II v zemědělských podnicích vzniká tehdy, dávají-li dodatečné vklady výrobních prostředků a práce větší čistý důchod než tytéž výdaje na relativně nejhorší půdě, která určuje společenskou hodnotu. Diferenciální renta II může se vytvořit dokonce i v hospodářstvích využívajících relativně nejhorší půdy, neboť dodatečné vklady jsou obvykle spojeny se zlepšením technologie výroby, se zaváděním nové techniky nebo nových pracovních metod a organizace práce.

Diferenciální renta II je spojena s intenzifikací zemědělství, která je hlavní cestou rozvoje zemědělské výroby za socialismu. Na základě toho se mnoho ekonomů domnívá, že diferenciální renta II získává s rozvojem socialismu stále větší a větší místo v celkové diferenciální rentě a že tedy tato forma renty nabývá stále většího teoretického i praktického významu.⁵

Je zákonitým jevem, že v socialistickém zemědělství probíhá ustavičný proces intenzifikace zemědělské výroby, jehož řídicím ekonomickým principem je úspora společenské práce na jednotku produkce. Tato zásada se projevuje v požadavku snižování hodnoty zemědělských produktů, tedy nákladů živé práce a výrobních prostředků na jednotku vyrobené produkce. Je toho možno dosáhnout pouze při trvale probíhajícím procesu technického rozvoje. Technický pokrok v zemědělství se rozvíjí ve dvou směrech. Jde především o zvýšení kultury obdělávání půdy a živočišné výroby, což se projevuje zaváděním racionálních osevních postupů, dodržováním agrotechnických lhůt, zkracováním doby zemědělských prací a zvýšením jejich jakosti, ve výběru šlechtěného osiva a sadby, ve zvyšování množství organických a minerálních hnojiv, v zavádění nových metod živočišné výroby a v rozsáhlé chemizaci zemědělství, tj. používání chemických hnojiv, herbicidů, insekticidů, antibiotik apod. Druhou paralelní linií zvyšování technického pokroku

je ustavičné zdokonalování výrobních nástrojů, růst technické vybavenosti zemědělských závodů a zlepšování využití techniky v zemědělských závodech. Tím se vytvářejí předpoklady k podstatné změně podílu živé a mrtvé práce v hodnotě zemědělského produktu a ke komplexní mechanizaci a postupně automatizaci zemědělské výroby. Obě tyto základní linie technického pokroku musí postupovat ruku v ruce, neboť zavádění nové techniky přináší podstatné zvýšení efektivity jen tehdy, je-li doprovázeno adekvátním rozvojem agrotechniky a kultury rostlinné a živočišné výroby a její chemizací a naopak. Spolu s rozvojem těchto věcných činitelů zemědělské výroby musí současně postupovat růst osobního činitele, tzn. zvyšování kvalifikace zemědělských pracovníků, vytváření kádrů mechanizátorů, agronomů, zootechniků schopných využít plně všech vymožeností současné vědy a techniky.

Základním výrobním prostředkem zemědělské výroby zůstává však stále půda, bez níž se zemědělská výroba zatím nemůže obejít. Na rozdíl od všech ostatních pracovních prostředků, jako jsou zemědělské budovy, zemědělské stroje apod., půda se neopotřebává, nýbrž správným obděláváním se její jakost ustavičně zvyšuje. A právě tato velká přednost zemědělské půdy je základnou pro vyšší účinnost dodatečných vkladů výrobních prostředků a práce. Díky práci pracovníků družstev i státních zemědělských podniků a díky nepřetržitému technickému pokroku dochází k ustavičnému zvyšování ekonomické úrodnosti půdy. Velikou zásluhou Karla Marxe v oblasti teorie diferenciální renty bylo její osvobození od jakékoliv souvislosti s tzv. „zákonem klesající úrodnosti půdy“, který tvrdí, že další dodatečné vklady kapitálu do půdy jsou nutně doprovázeny stále se snižujícími výnosy.

Tento „zákon“, jehož tvůrcem je francouzský fyziokrat Turgot (2. pol. 18. stol.) a který 150 let před ním již v hlavních rysech formuloval A. Serra, stal se organickou součástí teorie diferenciální renty Davida Ricarda. Později dostal apologetický charakter u četných buržoazních ekonomů (Brentana, Sombarta, Maslova, Bulgakova, Keynese, Marshalla, Clarka aj.), kteří tvrdili, že v zemědělství působí „zákon klesající úrodnosti půdy“ jako univerzální a věčný zákon přírody. Jeho podstata je podle nich v tom, že každý další vklad práce a kapitálu do půdy vede ke snížení dodatečného produktu, že dodatečný kapitál a práce vkládané do půdy dávají menší výnosy než předcházející vklady. Buržoazní ideologové tvrdí, že „zákon klesající úrodnosti půdy“ je příčinou všech rozporů a nedostatků za kapitalismu a především příčinou bídy pracujícího rolnictva. V tom je souvislost tohoto „zákona“ s malthusiánstvím, a proto také jeho stoupenci jsou neomalthusiáni typu Vogtova, Cookova, Pendellova aj., snažící se dokázat, že bída pracujících je výsledkem skouposti přírody. U nich dosáhla tato teorie přímo oblundných forem obhajoby hladu, epidemií, válek a nucené sterilizace jako opatření pro zmenšení přebytečného obyvatelstva zeměkoule.

Jak ukázal V. I. Lenin,⁶ je tento zákon formulován za předpokladu neměnné úrovně techniky v zemědělské výrobě; předpokládá se, že výrobní síly v zemědělství se v podstatě nemění, že technický pokrok je jenom dočasnou tendencí, výjimkou. Např. Bulgakov prohlášoval, že technický pokrok jako dočasná tendence nemůže odstranit ubývající úrodnost půdy, která je stálým přírodním zákonem. Ve skutečnosti ovšem sám pojem „dodatečné vklady práce a kapitálu“ do téhož pozemku předpokládá rozvoj techniky, zlepšení technologie, růst výrobních sil. Aby bylo možno zvyšovat vklady práce a kapitálu do téže půdy ve větších rozměrech, je nutno zavádět nové způsoby obdělávání půdy, provádět me-

liorační opatření, zavádět nové druhy hnojiv a jiných chemických prostředků, zavádět nové stroje atd. Bez toho není možné systematické a efektivní zvyšování vkladů práce a kapitálu do půdy. Nezměněný stav výrobních sil a výrobních metod vytváří velmi úzký rámec pro dodatečné vklady práce a výrobních prostředků v tentýž pozemek. To ostatně není nic specifického pro zemědělství, a platí to stejně i pro průmyslovou výrobu; i tu prostor pro další vklady práce a výrobních prostředků ve větším měřítku vyžaduje změnu techniky a technologie, organizace apod.

Při neměnné úrovni výrobních sil v zemědělství, stejně jako v průmyslu, jsou tedy hranice dodatečných vkladů práce a výrobních prostředků omezeny. Rozvoj zemědělství ve všech zemích však ukazuje, že dochází k stálému technickému pokroku, k ustavičnému růstu výrobních sil, což stále posouvá hranice efektivní intenzifikace zemědělské výroby. Dokazuje to vývoj zemědělské produkce i v kapitalistických zemích, v nichž díky technickému pokroku produkuje stále se zmenšující počet zemědělského obyvatelstva stále více zemědělských produktů pro rostoucí masy obyvatelstva. Přitom je třeba vzít v úvahu, že tento rozvoj probíhá na základě ekonomických zákonů kapitalismu. Za kapitalismu jsou zlepšení zemědělské výroby zaváděním vysoké techniky a s využitím všech poznatků zemědělské vědy dostupná pouze pro velké podniky, zesilují jejich přednosti před malovýrobními podniky. Proto zvýšená ekonomická bonita půdy za kapitalismu má za následek konec konců ničení rolníků, neboť vede na jedné straně k snížení hodnoty produktů; na druhé straně k nutnosti tak velkých vkladů kapitálu, které jsou nedostupné malým podnikům. Současně kapitalistická intenzifikace zemědělství vede namnoze k ničení základního výrobního prostředku v zemědělství — k vymrskávání půdy — neboť zemědělství podnikatelé se snaží co nejvíce využít kapitálových vkladů v době platnosti pachtovních smluv. Všechny tyto záporné jevy ztrácejí svou základnu za socialistického výrobního způsobu, kdy je dána možnost vytvoření racionálního systému zemědělství a rychlé intenzifikace zemědělství bez vytváření těchto rozporů. Za socialismu, kdy padl monopol soukromého vlastnictví půdy, jsou všechny podmínky pro to, aby byla odstraněna zaostalost zemědělství za průmyslem. Tak zvaný zákon ubývající úrodnosti půdy naprosto neodráží historickou skutečnost a odporuje samotnému životu; nepůsobí ani v kapitalistické společnosti, tím méně pak ve společnosti socialistické. Za socialismu, kdy jsou odstraněny jakékoliv společenskoekonomické meze technického pokroku, jsou na základě jeho ustavičného rozvoje, využití zemědělské vědy, nových metod a organizace provozu dány podmínky pro nepřetržitý růst intenzity zemědělské výroby, tj. pro stále větší koncentraci práce (mrtvé i živé) na jednotku obdělávané plochy a na tomto základě pro dosažení dalšího růstu produktivity práce.

Jestliže jsme došli k vývodu, že intenzifikace zemědělství není v důsledku technického rozvoje za socialismu omezena a že je to hlavní cesta zvyšování produktivity práce, pak z toho ještě nijak nutně nevyplývá závěr, že diferenciální renta II je za socialismu hlavní formou diferenciální renty, stále více převažující nad diferenciální rentou I. Pokusíme se tuto otázku podrobněji objasnit.

Ukázali jsme již, že základnou pro zvýšení úrodnosti půdy intenzifikací zemědělské výroby je skutečná, efektivní úrodnost, z níž se vychází. Žádná půda nic nerodí bez vynaložení živé práce a výrobních prostředků. I když mluvíme o diferenciální rentě I, předpokládáme vždy — jak na to upozorňuje také Marx⁷ — že bylo vynaloženo určité množství živé práce a výrobních prostředků, které lze

za daných výrobních podmínek považovat za normální. Je tomu tak v zemědělství, stejně jako v průmyslu, kde rovněž za určitých výrobních podmínek je pro každé odvětví průmyslu zapotřebí určité minimum živé práce a výrobních prostředků. V těch zemědělských podnicích, v nichž vynakládají více práce (živé i mrtvé), než je normální vklad daný všeobecně platnou, společensky dosaženou úrovní výrobních sil, vytváří se nadbytečný diferenciální důchod, který je základem diferenciální renty II. Tento diferenciální důchod vzniká jednak na půdách stejných co do bonity a polohy, jednak na půdách různé bonity a polohy. To je nutno rozeznávat.

Tabulka 1

Výsledky hospodaření JZD se společným hospodařením podle výrobních oblastí v r. 1960.

(ČSSR v průměru = 100)

Oblast	Index hrubé zem. výroby na 1 ha zem. půdy	Index rostl. výroby na 1 ha zem. půdy	Hrubá zem. výroba na 1 pracovníka	Hrubé peněžní příjmy na 1 ha	Čisté peněžní příjmy na 1 ha	Peněžní materiál. náklady na 1 ha	Počet pracovních jednotek na 1 ha zem. půdy	Peněžní materiál. a pracovní náklady
	1	2	3	4	5	6	7	8
řepařská	130,5	136,6	113,3	131,5	135,1	123,8	116,3	119,8
kukuřičná	106,6	112,9	103,3	105,8	106,5	100,9	114,1	107,8
bramborář.	93,5	88,5	95,6	90,5	89,8	93,8	93,4	93,6
brambor.-ovesná	75,6	71,0	84,9	74,1	72,1	79,9	83,6	81,9
horská	51,3	45,4	72,9	63,9	56,5	76,4	64,1	70,0
Průměr oblastí	100	100	100	100	100	100	100	100

Pramen: Statistická ročenka ČSSR 1961 (vlastní propočty).

Jak známo, existují značné rozdíly v hektarových výnosech a v úrovni hrubé produkce v jednotlivých výrobních oblastech. V tabulce čís. 1 vidíme např., že hrubá zemědělská produkce na 1 hektar zemědělské půdy byla proti průměru v ČSSR v kukuřičné oblasti o 6,6 % vyšší, v řepařské dokonce o 30,5 %, zatímco v oblasti bramborářské činila o 6,5 % méně, v oblasti bramborářsko-ovesné o 24,4 % a v oblasti horské dokonce o 48,7 % méně. Tyto značné rozdíly jsou především důsledkem rozdílných přírodních podmínek v jednotlivých výrobních oblastech. Ještě bezprostředněji se tento vliv odráží v indexu rostlinné výroby na 1 ha zemědělské půdy, podle něhož vidíme, že v řepařské oblasti je rostlinná produkce více než třikrát vyšší než v oblasti horské. Ovšem přírodní podmínky jsou tu zároveň příčinou rozdílného stupně intenzifikace zemědělské výroby, rozdílné koncentrace výrobních sil v jednotlivých oblastech. Z tabulky je zřejmo, že v oblasti řepařské bylo vynaloženo o 19,8 % více peněžních, materiálových a pracovních nákladů (tedy více výrobních prostředků a živé práce), než je vynaložení průměrné, v kukuřičné oblasti o 7,8 %, zatímco v bramborářské oblasti o 6,4 %, v bramborářsko-ovesné o 18,1 % a v horské oblasti dokonce o 30 % méně, než činí celostátní průměr. Příčina je v tom, že intenzifikace vý-

roby je efektivnější v lepších přírodních podmínkách, kde je dána větší možnost využít výchozí efektivní bonity a lepší polohy půdy. Abychom tuto skutečnost hlouběji podložili, uvádíme ještě některé ukazatele hospodaření JZD za rok 1961, a to odděleně pro české a slovenské kraje, neboť různá úroveň zemědělské výroby v obou částech státu souhrnné ukazatele poněkud zkresluje. Příslušné tabulky jsou zařazeny v poznámkách.⁸ Tyto tabulky nám kromě potvrzení sledovaného problému zároveň ukazují celkovou nižší úroveň zemědělské výroby ve slovenských krajích: nižší efektivní bonitu půdy, jakož i podstatně nižší intenzitu zemědělské výroby na Slovensku. Dále se tu ukazuje, že zatímco v českých krajích je neefektivnější oblast řepařská (a v důsledku celkové převahy českých krajů je tomu tak i v celostátních číslech), nejlepší oblastí na Slovensku je oblast kukuřičná.

Tabulka 2

Základní ukazatele hospodaření JZD ve vztahu k hrubé zemědělské produkci na 1 hektar zemědělské půdy v řepařské oblasti českých krajů v letech 1960 a 1961

(Průměr oblastí = 100)

Ukazatel	Rok	Skupiny JZD podle HZP na 1 ha zemědělské půdy v Kčs		
		I do 6 700	II 6 700—8 700	III nad 8 700
Hrubá zemědělská produkce na 1 ha zem. půdy	1960	76,2	100,5	129,0
	1961	76,6	99,5	126,5
Peněžní náklady na výrobu na 1 ha zem. půdy	1960	88,9	99,2	115,5
	1961	88,1	98,9	115,5
Hodnota základních vyr. prostředků na 1 ha zem. půdy	1960	84,4	102,1	115,1
	1961	87,6	100,5	112,3
Čisté peněžní příjmy na 1 ha zeměděl. půdy	1960	68,4	100,2	139,3
	1961	68,0	99,2	136,5
Výměra zem. půdy na 1 stálého pracovníka	1960	114,6	102,4	85,4
	1961	116,7	100,0	83,3
Počet pracovních jednotek na 1 ha zeměděl. půdy	1960	85,2	100,0	118,2
	1961	84,0	100,0	117,7
Dotace nedělitelného fondu na rozšířenou reprodukci na 1 ha zem. půdy	1960	65,0	97,8	147,7
	1961	60,2	98,6	146,6

Pramen: Materiály Ústředního úřadu státní kontroly a statistiky v Praze.

Diferenciální důchod vzniká ovšem i v rámci téže oblasti, v týchž přírodních a klimatických podmínkách v důsledku dalších vkladů živé práce a výrobních prostředků. Jako příklad uveďme tabulku indexů základních ukazatelů hospodaření JZD ve vztahu k hrubé zemědělské výrobě na 1 ha zemědělské půdy v řepařské oblasti českých krajů za léta 1960 a 1961. Tabulka je sestavena na základě materiálů Ústředního úřadu státní kontroly a statistiky, který za tato léta zpracoval údaje ročních výkazů JZD z tohoto hlediska, přičemž rozdělil JZD do tří skupin: I. do Kčs 6700 hrubé zemědělské produkce, II. 6700—8700 Kčs,

III. nad 8700 Kčs. Tabulka 2 prokazuje — za předpokladu, že ve velkém souboru se vzájemně vyrovnávají nejrozmanitější subjektivní činitelé působící v jednotlivých zemědělských závodech — jasnou souvislost mezi množstvím vynaložených výrobních prostředků a živé práce na jednotku plochy obdělávané půdy a výši hrubé zemědělské produkce. Tabulka ukazuje, že dodatečné vklady přinášejí lepší hospodářské výsledky, jsou zdrojem vyšší produktivity práce v družstvech intenzivněji hospodařících. Ukazuje se také, že v takových družstvech roste i hmotná zainteresovanost družstevních rolníků a současně i dotace nedělitelných fondů, čímž je lépe zajišťován další rozvoj zemědělského závodu.

Podrobnější rozbor otázek intenzifikace zemědělské výroby se vymyká z rámce našeho pojednání. Zabýváme se tu jimi jen v souvislosti s otázkou, ježž řešení jsme si vytkli. Vraťme se k ní tedy. To, že intenzifikace zemědělské výroby získává za socialismu prostor nijak neomezovaný sociálněekonomickými příčinami, že je hlavní cestou růstu produktivity práce v zemědělství, jakož i rozdíly v dodatečných vkladech živé práce a výrobních prostředků v týchž přírodních podmínkách, které jsme si ukázali, svědčí při povrchním pohledu zdánlivě o tom, že diferenciální renta II se stává za socialismu hlavní formou diferenciální renty. Takový závěr by však podle mého názoru nebyl správný. Je třeba uvážit, jaké jsou za socialismu vývojové tendence, podívat se na vztah mezi diferenciální rentou I a diferenciální rentou II z hlediska pohybu.

Obecně je možno říci, že diferenciální renta II není relativně tak stálá jako diferenciální renta I. Diferenciální renta II vzniká u těch zemědělských závodů, které vkládají do půdy více práce (zvěcnělé i živé), než jsou v určité době běžné, normální náklady. Projevuje se tedy u těch výrobců, v jejichž závodech jsou uplatněny nové metody hospodaření, nová technika atd. Jakmile se tento nový způsob výroby stane obecně používaným, stanou se takové vklady vkladem normálním, diferenciální renta II mizí a přeměňuje se v diferenciální rentu I. Diferenciální renta II se pak objevuje znovu u těch podniků, které aplikují nové, další poznatky vědy a techniky.

Za kapitalismu se zvyšování minima vkládaného kapitálu do půdy spojeného se zlepšováním půdy děje pozvolna. Kapitalistický výrobní způsob dovoluje jen velmi pomalé a zároveň nerovnoměrné zvyšování intenzity zemědělské výroby. To má vliv na růst diferenciální renty II s rozvojem kapitalismu, neboť se zvětšují diference ve výši vkladů kapitálu do téže půdy i na různých půdách. Jinak je tomu za socialismu. Vytvořením socialistických výrobních vztahů je dán základní společenskoekonomický předpoklad k definitivnímu odstranění zaostávání zemědělství a k vyrovnání zemědělství na úroveň průmyslu. V tomto procesu je pak prvořadým úkolem rychlý růst intenzity zemědělské výroby. Intenzita zemědělské produkce musí tedy růst za socialismu rychlým tempem a současně rovnoměrně na všech pozemcích, na veškeré půdě. Zlepšení zavedená v jednotlivých zemědělských závodech se mohou bez překážek rozšiřovat do všech závodů téže oblasti, a tak v rozvinutém socialismu budou postupně mizet rozdíly v intenzitě zemědělské výroby za týchž přírodních podmínek. Intenzita zemědělské výroby vzrůstá na všech pozemcích, tedy i na půdách relativně nejhorších, které určují hodnotu zemědělských produktů. Rozvíjející se specializace výroby, racionální využití přírodních podmínek k výrobě nejvhodnějších produktů povede rovněž k značnému vyrovnání intenzity zemědělské výroby v různých oblastech. I když zde rozdíly ve stupni intenzity výroby nadále zůstanou, je možno předpokládat jejich zmenšování, rozhodně pak ne zvětšování. To všechno znamená, že za so-

cialismu úloha diferenciální renty II nebude stoupat, že její podíl v celkové rentě se nebude zvětšovat, nýbrž naopak zmenšovat. Rozhodující váhu v celkové velikosti pozemkové renty má tedy za socialismu podle mého názoru nikoliv diferenciální renta II, nýbrž diferenciální renta I.

Pro objasnění procesu tvorby diferenciální renty II a její přeměny v diferenciální rentu I použijeme schematického znázornění v tabulkách. Tabulka 3 znázorňuje tvorbu diferenciální renty I na třech druzích pozemků různé bonity za předpokladu stejně velikých vkladů živé práce a výrobních prostředků.

Tabulka 3

Pozemky	Vklady	Výnosy v techn. jedn.	Hodnota jednotky produkce	Hodnota celé produkce	Diferenciální renta I
A	100	4	25	100	—
B	100	5	25	125	25
C	100	6	25	150	50

Vklad 100 budiž vkladem normálním, společensky běžným na dané úrovni výrobních sil na pozemcích různé bonity. Jestliže za těchto podmínek budou vynakládat některé zemědělské závody účelně více výrobních prostředků a živé práce, např. nikoliv 100, nýbrž 200, dojde k zvýšení produktivity práce a ke vzniku diferenciálního důchodu, který je základem diferenciální renty II. Dojde-li k takovému zvýšení intenzity výroby jen u některých zemědělských závodů, nebude mít totiž růst produktivity práce vliv na společenskou hodnotu zemědělských produktů. Produktivita práce poroste přitom rychleji na pozemcích lepší bonity, neboť tu jsou dány předpoklady k efektivnějšímu využití vlastností půdy nebo její polohy. Intenzifikace tu znamená racionálnější využití výhodnějších přírodních podmínek.

Schematicky to můžeme znázornit takto:

Tabulka 4

Pozemky	Vklady	Výnosy v techn. jedn.	Hodnota jednotky produkce	Hodnota celé produkce	Diferen. renta I	Diferen. renta II
A	200	10	25	250	—	50
B	200	12	25	300	25	75
C	200	14	25	350	50	100

Vidíme, že tu vzniká diferenciální důchod, základ diferenciální renty II, který je kvantitativně určen rozdílem mezi produktivitou dodatečného vkladu výrobních prostředků a živé práce a produktivitou normálního vkladu na relativně nejhorší půdě, který reguluje hodnotu zemědělského produktu. V našem případě jde tedy při dodatečném vkladu na půdě A o rozdíl 150—100, tj. 50, zatímco na půdě B při stejném dodatečném vkladu vznikl vyšší nadbytečný čistý důchod

rozdílem 175 (tj. produktivita dodatečného vkladu v hodnotovém vyjádření) a 100, tj. 75, na nejlepší půdě C pak 200—100, tj. 100. Vyšší intenzita výroby vede k vytvoření nadbytečného čistého důchodu i na nejhorších pozemcích. Domnívám se, že je nutno rozeznávat diferenciální nadbytečný důchod vzniklý dodatečnými vklady výrobních prostředků a živé práce na půdě relativně nejhorší, tj. v našem případě 50 na půdě A, a diferenciální důchod vzniklý vklady téže velikosti na půdách lepších, tj. v našem případě diferenciální důchod 25 navíc na půdě B ve srovnání s produktivitou vkladu téže velikosti na půdě A a 50 navíc na půdě C. Toto rozlišení je nutné zejména pro řešení otázky využití diferenciální renty II.

Stanou-li se nový způsob výroby, nové metody práce, nové mechanismy apod. běžně používanými, pak dodatečný vklad 200 se stane vkladem normálním, diferenciální renta II při vkladu této velikosti mizí, mění se v diferenciální rentu I. Schematicky to můžeme znázornit takto:

Tabulka 5

Pozemky	Vklady	Výnosy v techn. jedin.	Hodnota jednotky produkce	Hodnota celé produkce	Diferenciální renta I
A	200	10	20	200	—
B	200	12	20	240	40
C	200	14	20	280	80

Hodnota zemědělských produktů v tomto případě klesne na 20 a diferenciální renta II se bude vytvářet jen v těch zemědělských závodech, které zavedou nové způsoby ve výrobě, agrotechnice apod., prostě které budou do půdy vkládat další výrobní prostředky, resp. živou práci, nad míru obecně používanou, normální.

Pokud jde o otázku využití diferenciální renty II, značná část sovětských ekonomů je toho názoru, že by měla celá zůstat v těch hospodářstvích, v nichž vznikla.⁹ Argumentují tím, že je to nutné z důvodu, aby zde byl stimul k dodatečným vkladům výrobních prostředků a živé práce. Tato argumentace není správná, neboť nelze tvrdit, že odnětí této renty státem by rušilo stimul k takovým dodatečným vkladům. Renta je vždycky důchodem nadbytečným; její odnětí nezabavuje zemědělské závody obvyklého důchodu na dodatečné vklady, ten jim zůstává. Je ovšem třeba přiznat, že částečné nebo úplné ponechání diferenciální renty II v závodech, v nichž byla vytvořena, může mít velmi kladný účinek. Může podstatně zvýšit materiální zainteresovanost závodů na zintenzívnění zemědělské výroby.

Vědeckoteoretický obsah problému odčerpání diferenciální renty II státem však spočívá v něčem jiném. Jde o to, zda je takové odčerpání zásadně přípustné či nepřípustné. Ponechání nebo naopak odčerpání pozemkové renty ze zemědělského závodu může materiální zainteresovanost posilovat nebo oslabovat, nemůže ji však vytvářet ani rušit. To je dáno celou řadou okolností, které zde nemůžeme rozebírat. Jestliže v některých případech ponechání renty vede k zainteresovanosti na rozvoji výroby, může ji v jiných případech naopak oslabovat. Je tomu tak např. v těch závodech, které jsou v nejlepších podmínkách, jež jim dovolují

snadno dosahovat vysokých důchodů, a tím také uspokojování jejich potřeb vzhledem k možnostem společnosti tyto potřeby uspokojovat. V tom je možné souhlasit se s. Kočím.¹⁰

Po našich úvahách¹¹ lze mít za prokázané, že diferenciální renta I patří teoreticky celá socialistickému státu jako představiteli všeho lidu. Vystupuje tu však otázka praktické možnosti odčerpání veškeré renty a dále otázka, zda v určitých podmínkách nebude účelné jistou její část ponechat v zemědělských závodech, s případným určením jejího použití. To však nelze stanovit pouze teoreticky, nýbrž je to otázka politickoekonomického rozboru konkrétních podmínek a úkolů, které stát řeší v určité etapě vývoje socialistické ekonomiky.

Pokud však jde o diferenciální rentu II, pokládám za správné, že řada ekonomů se pokouší teoreticky vymezit proporce, v nichž je třeba nadbytečný diferenciální důchod podmíněný diferenciální produktivností dodatečných vkladů výrobních prostředků a živé práce rozdělovat mezi zemědělské závody, v nichž vznikl, a mezi společnost reprezentovanou státem. V tom se s názorem s. Kočího rozcháším.

Ti ekonomové, kteří se o to pokoušejí,¹² vycházejí vesměs z toho, že dodatečné vklady výrobních prostředků a práce do půdy provádí jednak stát z celospolečenských prostředků, jednak družstva sama z vlastních prostředků. Míra této účasti pak má být kritériem rozdělení diferenciální renty II mezi tyto účastníky. Stát se účastní intenzifikace zemědělské výroby náklady na rozvoj vědy a zemědělské techniky, náklady na meliorace, výrobu zemědělských strojů, rozvoj chemických prostředků pro zemědělství, náklady na výchovu kvalifikovaných kádrů pro zemědělství apod. To, co jsme tu vyjmenovali, představuje vlastně vytváření obecných podmínek pro možnost intenzifikace zemědělské výroby a patří do povinností socialistického státu jako reprezentanta socialistické společnosti, aby z celospolečenských fondů takové úkoly financoval. Jde o přední povinnost státu rozvíjet společenskou výrobu v zemědělství, stejně jako v ostatních oblastech materiální výroby, i konečně pečovat o rozvoj mimovýrobních činností společnosti. K tomu především slouží celospolečenské fondy. Zde tedy — podle mého názoru — nelze vidět kritérium pro rozdělení diferenciální renty II mezi zemědělské závody a stát.

Výše jsme ukázali na dvě části diferenciální renty II a upozornili jsme na nutnost jejich rozlišení právě z hlediska řešení otázky využití diferenciální renty II. Vznik diferenciálního dodatečného důchodu jako základu diferenciální renty II je nesporně spojen s vynaložením určitého pracovního a materiálového úsilí zemědělských kolektivů. Tyto kolektivy vkládají do půdy více, používají více výrobních prostředků a živé práce, a tím lépe využívají přirozené bonity, resp. polohy pozemků. Patří jim tedy teoreticky plně ta část diferenciální renty II, která vzniká na relativně nejhorších pozemcích v důsledku vyšších vkladů výrobních prostředků a práce. Jestliže se vrátíme k našemu schematickému příkladu, pak je to část ve výši 50. Avšak tentýž vklad vynaložený na lepších pozemcích (v našem případě na pozemcích B a C) dává vyšší výnos, a to bez zásluhy kolektivu zemědělských výrobců, pouze v důsledku lepších přírodních či ekonomických podmínek, na jejichž vytvoření nemají zemědělské kolektivy žádný bezprostřední podíl. Tato část patří teoreticky plně společnosti, tedy socialistickému státu, který jí také ve prospěch společnosti (a tedy též ve prospěch rozvoje zemědělské výroby) využívá. V našem případě je to na pozemcích B důchod ve výši 25 a na pozemcích C ve výši 50. Rentový vztah mezi státem jako vlastníkem půdy a ze-

mědělskými kolektivy pracujícími na půdě vzniká tedy za socialismu jen vzhledem k této části nadbytečného čistého důchodu, podmíněného dodatečnými vklady výrobních prostředků a práce nad normální, běžnou míru. V tom je třeba podle mého názoru vidět teoretické kritérium účasti na rozdělení diferencniální renty II mezi stát a hospodařící kolektivy. Část patřící společnosti je dána rozdílem mezi produktivitou dodatečného vkladu výrobních prostředků a živé práce na půdě lepší bonity a polohy a produktivitou vkladu téže velikosti na relativně nejhorší půdě regulující společenskou hodnotu zemědělských produktů.

V této souvislosti je třeba se zmínit ještě o té skutečnosti, že někdy pozemky téže bonity a stejně položené, dokonce při stejně velkých dodatečných vkladech, tedy vybavené stejnou technikou, mohou přinášet různý důchod v závislosti na různém stupni využití této techniky a dodatečných vkladů vůbec. Jsou to vlivy subjektivního rázu a nelze — předpokládáme-li stejný vklad — nadbytečný čistý důchod vzniklý v důsledku lepšího využití výrobních prostředků a práce, výhodnějšího rozdělení vkladů mezi výrobní prostředky a živou práci apod. zahrnovat pod pojem diferencniální renty II. Předpokládáme totiž vždy určitý, v dané době společensky normální stupeň využití výrobních prostředků atd. Je-li v zemědělském závodě využití techniky, rozdělení dodatečných vkladů apod. na vyšší úrovni, než je úroveň normální, pak dochází k růstu produktivity práce a vzniká mimořádný čistý důchod (mimořádný zisk) zemědělského závodu, stejně jako je tomu v kterémkoliv jiném odvětví materiální výroby. Jestliže ovšem stupeň využití techniky závisí na těch či oněch rozměrech pozemků, její konfiguraci, délce honů, rozdrobenosti orné půdy apod., pak dodatečný čistý důchod je v tomto případě druhem diferencniální renty I, neboť souvisí s diferencí v přírodních a ekonomických podmínkách zemědělských závodů.¹³

Mimořádný čistý důchod zemědělského závodu vzniklý v důsledku vlivů subjektivního rázu má jenom dočasný charakter. Diferencniální renta je však vždy určitým nadbytečným čistým důchodem majícím charakter relativně trvalý, neboť se zakládá na diferencniální produktivitě práce způsobené buď lepší bonitou nebo polohou půdy, nebo efektivnějším využitím její úrodnosti či polohy pomocí dodatečných vkladů výrobních prostředků a živé práce do půdy.

POZNÁMKY

¹ Kde mluvíme v této souvislosti o přirozené bonitě, rozumíme tím nejenom přirozenou úrodnost ve vlastním slova smyslu (jakou mají např. panenské půdy nedotčené lidskou činností), ale i umělou úrodnost, která se s ní na základě práce (kultivačních a jiných zásahů) mnoha generací spojila a která tvoří na té či oné úrovni výrobních sil základnu další intenzifikace. Pro tento pojem by snad bylo možné používat názvu „efektivní bonita“, v literatuře se však běžně v tomto případě používá termínu „přirozená bonita“.

² K. Marx, Kapitál III, 2, str. 224.

³ K. Marx, Kapitál III, 2, str. 222.

⁴ *Diferencniální renta v socialistickém chozjajstve*, Gosplanizdat, Moskva 1959, str. 233 (ref. prof. Sokolova).

⁵ Viz např. překlad sovětské vysokoškolské učebnice *Politická ekonomie socialismu*, Bratřislava 1962, str. 269.

⁶ V. I. Lenin, Spisy 5, str. 109.

⁷ K. Marx, Kapitál III, 2, str. 253.

Ukazatelé hospodaření JZD podle výrobních oblastí v roce 1961

České kraje

Ukazatel	Celkem	v tom výrobní oblast				
		kukuříčná	řepafská	brambo- rářská	brambo- rářsko- ovesná	horská
Hrubá zemědělská výroba na 1 ha zeměděl. půdy (průměr oblastí = 100)	100,0	115,2	124,2	92,5	78,5	66,3
v tom: rostlinná výroba	100,0	124,6	127,5	90,1	78,2	60,7
živočišná výroba	100,0	103,3	120,1	95,6	78,9	73,4
Hrubá zemědělská výroba na 1 pracovníka (průměr oblastí = 100)	100,0	87,4	108,0	99,6	90,0	79,9
Hrubé peněžní příjmy na 1 ha zem. půdy v Kčs	4655,6	5739,8	5974,1	4100,0	3594,7	3476,9
Peněžní náklady na výrobu na 1 ha zem. půdy v Kčs	1899,3	1993,6	2273,6	1739,3	1613,3	1675,9
Čisté peněžní příjmy na 1 ha zem. půdy v Kčs	2341,9	3130,2	3067,1	2047,9	1728,9	1563,2
Zeměděl. půda v ha na 1 stálého pracovníka (průměr oblastí = 100)	100,0	75,0	87,5	108,3	114,6	118,8
Opracované pracovní jednotky na 1 ha zem. půdy	101,5	122,0	119,5	94,3	86,3	80,9
Peněžní odměna za 1 PJ v Kčs (včetně prémie a nevydaných naturálií)	17,9	19,0	19,6	17,1	15,6	15,2
Hektarové výnosy hlavních zemědělských plodin v q:						
pšenice	29,4	30,5	32,5	27,3	24,2	19,8
žitó	23,2	24,5	23,0	23,1	23,8	22,0
ječmen	25,6	27,6	27,4	24,0	21,8	18,5
oves a směs ovsa s ječmenem	23,5	26,5	25,4	24,0	21,8	17,4
cukrovka	296,5	284,6	306,6	239,9	249,9	196,7
brambory	106,2	100,3	96,8	102,4	125,5	114,9
Počet kusů na 100 ha produkční plochy:						
skotu	74,0	67,6	78,4	73,6	67,6	69,4
z toho krav	31,1	28,2	34,2	30,6	27,5	28,0
prasat	93,1	120,5	107,2	88,5	72,2	53,1

Pramen: Statistická ročenka ČSSR 1962.

Ukazatelé hospodaření JZD podle výrobních oblastí v roce 1961
Slovenské kraje

Ukazatel	Celkem	v tom výrobní oblast				
		kukuřičná	fepařská	brambo- rářská	brambo- rářsko- ovesná	horská
Hrubá zemědělská výroba na 1 ha zeměděl. půdy (průměr oblastí = 100)	100,0	129,4	103,5	79,6	59,0	55,8
v tom: rostlinná výroba	100,0	131,6	103,9	78,2	55,4	52,5
živočišná výroba	100,0	126,2	103,0	81,7	64,1	60,6
Hrubá zemědělská výroba na 1 pracovníka (průměr oblastí = 100)	100,0	113,6	102,6	80,9	69,3	81,8
Hrubé peněžní příjmy na 1 ha zem. půdy v Kčs	3334,7	4187,2	3328,8	2689,6	2249,3	2189,1
Peněžní náklady na výrobu na 1 ha zeměděl. půdy v Kčs	1550,3	1707,1	1595,0	1475,0	1265,5	1276,5
Čisté peněžní příjmy na 1 ha zem. půdy v Kčs	1439,9	1995,2	1357,7	987,3	808,9	790,9
Zemědělská půda v ha na 1 stálého pracovníka (průměr oblastí = 100)	100,0	87,3	100,0	101,6	117,5	144,4
Odpracované pracovní jednotky na 1 ha zem. půdy	84,6	102,3	88,5	75,2	61,0	51,5
Peněžní odměna za 1 PJ v Kčs (včetně prémie a nevydaných naturálií)	12,9	14,6	11,6	10,5	10,0	11,8
Hektarové výnosy hlavních zemědělských plodin v q:						
pšenice	21,5	23,9	20,3	17,3	15,5	17,0
žito	17,4	18,3	16,8	16,9	14,8	18,9
ječmen	20,0	21,9	20,3	16,7	14,9	16,5
oves a směs ovsu s ječmenem	16,4	19,9	17,8	14,7	13,1	14,2
cukrovka	251,6	254,5	247,2	221,7	237,1	220,8
brambory	86,6	84,6	73,5	83,6	73,9	109,4
Počet kusů na 100 ha produkční plochy:						
skotu	46,2	51,8	47,6	42,2	37,1	37,3
z toho: krav	16,7	19,1	16,7	15,2	13,3	13,5
prasat	101,1	114,7	97,5	84,1	70,3	72,6

Pramen: Statistická ročenka ČSSR 1962.

⁹ *Zemel'naja renta v socialističeskom sel'skom chozjajstve*, str. 15.

¹⁰ *Politická ekonomie* č. 4, 1961, str. 331.

¹¹ *F. Loula, K otázce diferenciální pozemkové renty za socialismu*, Sborník prací FF, řada G, čís. 5.

¹² Viz např. *G. Olmová, Politická ekonomie* č. 7, 1961, str. 663 a řada jiných (např. Bolgov, Kumačenko, Andrejev aj. sovětskí ekonomové).

¹³ Viz *I. Karljuk, Vliváníje přírodných uslovij na obrazovanije differencial'noj renty v kolchozach* — *Voprosy ekonomiki*, čís. 12, 1960.

V této studii I. Karljuk ukazuje takové rozdíly v důchodech kolchozů na materiálech Vetrin-

ského, Oršanského a jiných rajónů Vitebské oblasti Běloruské SSR a správně ukazuje, že jde o druh diferenciální renty I. Proti tomu uvádí Volgov ve Voprosech ekonomiki čís. 10 z r. 1962, str. 94 svůj názor, že tu jde o diferenciální rentu II, neboť podle jeho názoru stupeň intenzifikace zemědělství nezávisí na existenci techniky, nýbrž na stupni jejího využití.

DIFFERENTIALRENTE II IN DER SOZIALISTISCHEN LANDWIRTSCHAFT

Auch im Sozialismus existiert die Differentialrente in zwei Formen, in der Form der Differentialrente I und der Differentialrente II. Der Verfasser betont die innerliche Einheit beider Formen der Differentialrente als Hauptseite, doch gleichzeitig zeigt er die Notwendigkeit beide zu unterscheiden, was theoretische sowie praktische Bedeutung hat.

In seinem Artikel löst er vor allem zwei Fragen:

1. Welche der beiden Formen der Differentialrente im Sozialismus ist die Hauptform?

Die Intensivierung der landwirtschaftlichen Produktion gewinnt im Sozialismus einen durch keine sozialökonomische Gründe beschränkten Raum und stellt den Hauptweg zur Steigerung der Arbeitsproduktivität in der Landwirtschaft dar. Diese Tatsache, sowie die wesentlichen Unterschiede im Intensitätsniveau der Landwirtschaftsproduktion zwischen den Landwirtschaftsbetrieben in denselben natürlichen Bedingungen zeugen bei oberflächlichem Blick davon, dass im Sozialismus die Differentialrente II zur Hauptform der Differentialrente wird.

Mit dieser, in meist ökonomischen Studien angenommenen Ansicht, ist der Verfasser nicht einverstanden. Durch die Analyse der Verhältnisse zwischen der Differentialrente I und II in deren Bewegung beweist er, dass in der Gesamtgröße der Grundrente im Sozialismus der Differentialrente I die Hauptrolle angehört.

2. Wem gehört die Differentialrente II im Sozialismus?

Ein bedeutender Teil der sowjetischen Ökonomen ist der Ansicht, sie sollte ganz in den Landwirtschaftsbetrieben, wo sie entstanden ist, bleiben. Sie argumentieren, es sei aus jenem Grunde notwendig, damit hier ein Anreiz zu zusätzlichen Anlagen der Produktionsmittel und der lebendigen Arbeit entstehe. Der Verfasser weist dieses Argument ab, denn die Rente ist immer ein überschüssiges Einkommen, dessen Entzug den Landwirtschaftsbetrieben das gewohnte Einkommen auf zusätzliche Anlagen nicht wegnimmt. Das Belassen oder der Entzug der Grundrente aus dem Landwirtschaftsbetrieb kann das materielle Interesse verstärken, jedoch nicht bilden oder zerstören. Der Verfasser nimmt es für richtig, dass das überschüssige, durch Differentialproduktivität der zusätzlichen Anlagen von Produktionsmitteln und der lebendigen Arbeit bedingte Einkommen zwischen die Landwirtschaftsbetriebe und die durch den Staat repräsentierte Gesellschaft verteilt wird. Das theoretische Kriterium der Teilnahme sieht er in der Aufteilung des zusätzlichen Differentialeinkommens in zwei Teile: in einen mit einer bestimmten Material- und Arbeitsbemühung der landwirtschaftlichen Kollektive verbundenen Teil, und in den anderen, der nur von den natürlichen oder ökonomischen Bedingungen bedingt ist, auf deren Bildung landwirtschaftliche Kollektive keinen unmittelbaren Einfluss haben. Das Rentenverhältnis zwischen dem Staat als Bodeneigentümer einerseits und den landwirtschaftlichen Kollektiven andererseits entsteht im Sozialismus nur im Bezug auf den Teil des nachträglichen reinen Einkommens, das durch die zusätzlichen Anlagen von Produktionsmitteln und der Arbeit über den normalen, üblichen Mass bedingt wird. Der der Gesellschaft angehörige Teil ist durch den Unterschied zwischen der Produktivität der zusätzlichen Anlage von Produktionsmitteln und lebendiger Arbeit auf dem Boden besserer Bonität und Lage und zwischen der Produktivität der Anlage derselben Größe auf dem relativ schlechtesten Boden gegeben, der den Gesellschaftswert der landwirtschaftlichen Produkte reguliert.

František Loula